Proč studovat ještě dnes Aristotela (a Platóna)?

WHY TO STUDY ARISTOTLE (AND
PLATO) TODAY?

JOSEF PETRŽELKA

Katedra filosofie

Filozofická fakulta MU

A. Nováka 1

602 00 Brno

josef@phil.muni.cz

ABSTRAKT:

My consideration tries to answer two questions: First, how does the study of Aristotle (and of the ancient philosophy in general) contribute to the understanding of reality? And second, how does it help a student of ancient philosophy to find his job in contemporary society?

— Trochu krkolomný název mého zamyšlení má za účel zdůraznit téma kolokvia, na kterém jsem přednesl krátký příspěvek, z něhož tento text vychází. Zmiňované kolokvium neslo název „Aristotelés dnes“.¹ Na úvod tohoto příspěvku je třeba podat dvě vyjasnění. Zaprvé – kdo se to vlastně ptá? Otázku pojmám především jako dotaz studenta, který se má v rámci studijních povinností seznámit se základy dané problematiky (tedy se základy Aristotelova myšlení). Mimo to mám však na mysli i otázku osobnější, totiž otázku člověka, který na studenty takovou povinnost kladé. Kvůli upřesnění by tedy bylo možno otázku – z pohledu některých studentů – formulovat takto: Proč se mám trápit Aristotelem? (A z pohledu učitele: Proč studenty trápit Aristotelem?)

Zadruhé je třeba zmínit příbuznost tématu s jiným kolokviem – „Proč se

dnes zabývat antickou a středověkou filosofií?“² jehož výsledkem je pásmo úvah v časopise *Aithér*.³ Přestože uvedená otázka byla zodpovádána spíše z pozice badatelů než studentů, mnohé úvahy a odpovědi jsou velmi inspirativní a případné, takže se na ně s vděkem odvolám. A jelikož se v jejich rámci dostávám k tazání na nejstarší filosofii obecně, vychází najevo důvod pro závorku s Platónem v nadpise. Přestože mé zamyšlení bude vycházet především od úvahy o smyslu studia Aristotela, částečně se bude věnovat i obecnějšímu problému smyslu studia a výuky antické filosofie vůbec.

Nyní se konečně můžeme vrátit k našemu studentovi a poslechnout si, co přesně má na srdci. Jeho otázka je dvojitá. Nejprve se totiž ptá: a) Jak přispěje studium dávno mrtvého Aristotela – Platóna atd. – k mému pochopení skutečnosti? (A paralelní učitelova

1 Kolokvium uspořádalo Oddělení pro studium antického a středověkého myšlení Filosofického ústavu AV ČR ve spolupráci s Českou společností pro studium Aristotela a jeho myšlenkového odkazu 16. 5. 2014.

2 Uspořádal Filosofický ústav AV ČR v Praze 20. dubna 2007.

3 Herold, Němec, Otisk, Dvořák, Špelda, Mráz, Hobza, Kurzová, Müller, Blažek 2009.

otázka zní – na co klást důraz při výuce Aristotelovy – Platónovy atd. – filosofie?) Poté přidá ještě dotěrnější otázku: Jaký smysl má studium Aristotela pro můj další život? Nebo trochu praktičtěji: Co přinese studium Aristotela pro mé pracovní uplatnění? (Učitel antické filosofie, chce-li držet krok se studentskou otevřeností, by pak měl být schopen vypořádat se s touto verzí dotazu: Jaký je „společenský užitek“ mé výuky antické filosofie?¹⁾

První otázka je jistě umírněnější, a mělo by být tedy snazší se s ní vyrovnat. Z tohoto důvodu začnu u ní a jako výchozí bod si dovolím využít kolegu Josefa Kroba, který při výuce ontologie předesílá systematickému výkladu stručný historický exkurz, v němž sleduje různé koncepce především času, prostoru a pohybu v dějinách evropské filosofie.² Přitom se často zastavuje u objevů nebo myšlenkových počínů, které nabourávaly a vyvracely aristotelový obraz světa. Všimá si tedy např. odmítnutí geocentrismu, odmítnutí teze o ontologické prioritě klidu před pohybem v sublunárním světě, teze o materiální diferencii pozemské a kosmické oblasti nebo o striktním oddělení tří

úrovní života a vyvrácení existence *ai-théru*.³ Jedná se vesměs o přírodovědné problémy (a většinou fyzikální) a z přírodovědné části Aristotelova systému nezůstane po tomto exkurzu kámen na kameni (vlastně ani malý kamínek se nedostane do základů stavby novodobého fyzikálního výkladu).

Je-li náš student zvědavý a také všímavý, mohl by v této chvíli uvést ještě zásadnější pochybnost o Aristotelovu příspěvku k aktuálnímu poznání skutečnosti. Nikoli v úzce akademickém, nýbrž ve veřejném diskusním prostoru – na serveru *Lidovky.cz* – byl publikován rozhovor Tomáše Hříbka s americkým fyzikem Lawrencem Kraussem,⁴ který tvrdí, že filosofie jako taková může nejvýš formulovat otázky v oblastech, které věda dosud neovládla, a dále že jí náleží reflexe o našem místě ve vesmíru (jakési „porozumění“), avšak v žádném případě nepřispívá k jeho empirickému poznání.⁵ Neplatí to pak pro starou antickou filosofii (včetně Aristotela a Platóna) tím více – úměrně jejímu stáří?

1 Na zmíněném starším kolokviu si tuto otázku nejotevřeněji položil Ivan Müller v příspěvku „Studium dějin filosofie jako hledání české a evropské identity“: „[...] dělám-li náhodou to, co mě zajímá, co však nelze směnit, [...], jsem hoden své mzdy alespoň jako ten evangelijní vůl zapřažený do pluhu? Toto je otázka na tělo; toto je otázka, kterou si člověk, který se rozhodl „dělat filosofii“, musí položit alespoň dvakrát za život: po maturitě a před důchodem!“ (Müller 2009, s. 110).

2 Krob 2001.

3 Krob 2001, viz zvláště s. 12. Tolik omylů – to je sice na pováženou, avšak na druhou stranu lze říci, že Aristotelovy omyly vyznačují cestu k moderní fyzice a kosmologii. O Platónových omylech se totiž Krob ve svém výkladu vůbec nezmiňuje. K našemu modernímu poznání světa tedy vedla polemika s Aristotelem, a tím pádem je vlastně třeba Aristotelovi přiznat, že správně identifikoval otázky důležité pro celkový obraz světa. Jen na ně špatně odpovídal.

4 Chuchma 2014.

5 O jeho mínění o filosofii svědčí i fakt, že ve své populární knize *A Universum from Nothing* (Krauss. 2012, česky Krauss. 2013) zmiňuje filosofy téměř vždy jedním dechem s teologií a téměř vždy ve stejném duchu.

Student se musí smířit s tím (a učitel mu to nemůže zastírat), že k aktuálním poznatkům o kosmu a o přírodě Aristotelés vůbec nijak nepřispívá¹ (a zřejmě ani filosofie jako taková). Někteří čeští myslitelé se však pustili s Kraussem do polemiky a hledali specifický předmět filosofického zkoumání, jenž by nebyl přístupný empirické vědě. Navrhovali např. problém vztahu mysli a těla (problém vědomí)² nebo uchopení celku světa a tázání po smyslu či řešení otázek důležitých pro lidský život, společnost a dějiny.³ Podobná specifikace předmětu by snad mohla nabídnout kladnou odpověď i na otázku, co se student dozví při studiu Aristotela.

Právě o to se pokouší Pavel Blažek⁴ a navrhuje obory jako etika, politická filosofie, metafyzika, filosofická psychologie, rétorika, estetika a poetika. Zčásti se opět jedná o oblast lidského sebepochopení na úrovni jednotlivce nebo celku společnosti. (Rétoriku, estetiku a poetiku nechejme stranou jakožto specifické oblasti tvůrčí lidské činnosti. U ní je těžko posuzovat aktuálnost nebo platnost starých názorů, avšak snad se shodneme na této pozici: Kdyby měl být Aristotelés aktuální pouze v této oblasti, bylo by to vzhledem k jeho historickému významu příliš málo...)

Ovšem je třeba přiznat, že i u etiky, politiky či psychologie nebo „metafyziky“ musí současné lidské sebepochopení respektovat a reflektovat současné vědecké poznatky – např. poznatky

o původu a vývoji lidského druhu, o evolučních základech lidského chování, o fungování lidského těla na molekulární úrovni, o vývoji současných politických celků nebo o kosmologických strukturách a naší pozici v jejich rámci. Stěží si lze představit, že by si současný student mohl vytvořit relevantní představu o člověku nebo státu na základě četby Aristotela (nebo Platóna).

Zvídavý student může nyní učinit první obecný závěr: U všech témat, k nimž má co říci moderní přírodní věda, bude Aristotelés představovat pouze historickou četbu, jež může být někdy více (snad v etice a politice?), někdy méně (zcela jistě ve fyzice nebo kosmologii) inspirativní.⁵

Ovšem z jiné strany právě tato historická podmíněnost Aristotelova díla může být momentem, v němž znalost Aristotela přispívá k prohloubení našeho sebepochopení – můžeme totiž sledovat sebe samotné a proměny našich názorů a činností v průběhu tisíciletí. Dovolávám se nyní svědectví velkého znalce antického myšlení, Milana Mráze: „Kromě jiných myšlenek Aristotela se mi totiž stále připomíná i jeho názor, že touha po poznání má svůj zdroj v samé přirozenosti člověka, že poznání je vlastně nejhodnotnější lidskou aktivitou, tím, co může mít

1 Blažek 2009, s. 116.

2 Vácha 2014.

3 Sobotka 2014.

4 Blažek 2009, s. 116.

5 Ještě je třeba zmínit oblast logiky a metodologie. Zde empirická věda nehraje žádnou roli, proto např. při studiu argumentačních strategií nebo koncepcí definice je Aristotelés stále inspirativní. Jedná se ovšem striktně vzato pouze o nástroj poznávání, proto také nyní platí, že student doufá v nějaký obsahový příspěvek aristotelského studia k poznání skutečnosti.

hodnotu samo o sobě, bez vyhlídky na další zužitkování, a tím, co přináší člověku maximální uspokojení. Myslím, že to platí i o poznávání celých dějin lidského rodu, o výsledcích úsilí předchozích generací.“¹

Doklad pravdivosti (a tedy aktuálnosti) těchto Aristotelových slov o lidské přirozenosti zřejmě vidíme v úvodu knihy jiného významného fyzika a popularizátora vědy, Johna Barrowa: „Jsme notoričtí diváci. Značnou část života trávíme pozorováním toho, jak se lidé chovají, soutěží, pracují, hrají si nebo prostě odpočívají. [...] Někteří lidé dovedou vytvářet zajímavé obrazy a zvuky, jiní jsou zase zkušení pozorovatelé. Vyhledávají neobvyklé obrazy nebo zaznamenávají události, kterých si většina z nás nikdy nevšimne. Někteří se pomocí umělých čidel noří hlouběji a pronikají dále, než umožňují prosté smysly. Z takových vjemů se vyvinula mozaika uměleckých činností, které jsou vlastní pouze lidem. Ale z téhož zdroje vzniklo paradoxně i soustavné studium přírody, jež nazýváme vědou.“²

Barrow tedy nachází počátek tvůrčího uměleckého zájmu, ale také nejvyššího vědeckého či filosofického zájmu ve všeobecné lidské zálibě v pozorování zajímavých věcí, přičemž taková záliba se v člověku ustavila během evoluce lidského rodu díky adaptační výhodě, již přinášela. Barrowovo líčení nápadně připomíná začátek Aristotelovy *Metafyziky* (a to snad bez záměru, Barrow alespoň neuvádí odkaz na Aristotela, přestože jinde explicitně pracuje s myšlenkami

starých filosofů³) a alespoň vzdáleně v něm zaznívá i myšlenka čtvrté kapitoly *Poetiky* o přirozeném původu umělecké tvorby. Dávno mrtvý Aristotelés sice na rozdíl od Barrowa považoval člověka za stálý a neměnný druh, ovšem počátek vědy i umění nachází v lidské přirozenosti stejně jako stále žijící fyzik, tedy Aristotelova tvrzení o lidské přirozenosti a jejích činnostech zůstávají v platnosti.

Ještě jednou se vrátím k úvaze Mráze, velmi podnětná mi totiž připadá i následující myšlenka: „Jeden z přínosů studia dějin antické a středověké filosofie je přece možno spatřovat i v tom, že se tak dnešní době připomíná možnost jiné stupnice hodnot, než je ta, která dnes převažuje.“⁴ Této myšlence rozumím tak, že studium starého myšlení nám poskytuje zrcadlo, v němž plněji nahlédneme a uvědomíme si zvláštnosti myšlení našeho. Snad to neplatí pouze o hodnotách, nýbrž také o postupu a charakteru našeho poznávání. Uveďme příklad: Se znalostí Aristotelova (a Platónova) způsobu výkladu kosmu, který je výrazně teleologický, jasněji pochopíme zcela odlišný přístup moderní kosmologie, mj. i radikálnost Kraussova tvrzení „vesmír smysl nemá, naše existence však ano“. Takové pochopení odlišnosti přístupů (antické) filosofie a (moderní) vědy pak může přispět k debatě o jejich vztahu a o jejich rolích.⁵

1 Mráz 2009, s. 101.

2 Barrow 2013, s. 19.

3 Ne všichni významní fyzikové popírají inspirativnost filosofie pro moderní vědecké poznání...

4 Mráz 2009, s. 102.

5 Něco podobného má zřejmě na mysli i Daniel Špelda: „Dějiny filosofie proto

Jestliže pak můžeme očekávat, že toto zrcadlo bude o nás samých vypovídat tím více, čím starší, a tedy odlišnější obraz pro srovnání použijeme, je zřejmé, že právě studium velkého a zároveň jednoho z nejstarších systémů, systému Aristotela, bude vhodným prostředkem k porozumění lidské snaze o poznání. (Jistě i studium systému Platónova poslouží k tomuto účelu dostatečně.) To je tedy pochopení, k němuž našemu studentovi napomůže studium Aristotela (a Platóna). První, lehčí studentova otázka je zodpovězena. Přichází těžší úkol.

Student může přemítat: Dobře, už vím, že se od Aristotela něco dozvím a že to mi přinese potěšení z nových poznatků a studentskou (později možná badatelskou) radost.¹ Ale studuju přece také proto, abych pak našel nějaké, nejlépe lukrativní a dobře placené zaměstnání (to samozřejmě kvůli možnostem dalšího studia!). Pomůže mi k tomu studium Aristotelových myšlenek? (A jeho učitel se ptá – jestliže si stát platí výuku nejstarších dějin filosofie, k čemu to vlastně má být společnosti prospěšné?)

Začněme zvážením prestiže člověka, který zná věci a myšlenky dávno minulé: „[...] zběhlost v antickém řeckém myšlení jaksi patří k základní výbavě i tzv. moderního vzdělance [...].“² Ale na druhé straně se lze setkat také s jiným hodnocením: „V obecném

povědomí pak převládá názor, že technické vzdělání je praktické a dává lidem obživu, zatímco humanitní je pouhým hloubáním a tlacháním bez přidané hodnoty pro společnost.“³ V tomto případě se jedná o mnohem obecnější úvahu, ovšem jistě lze tvrdit, že filosofie i v rámci celku humanitního vzdělání bude mít pověst oboru s méně zjevnou „přidanou hodnotou pro společnost“ (např. ve srovnání s jazyky nebo třeba psychologii), filosofie antická tím spíše. Tento názor se tedy jistě týká i filosofie, a to v podstatné míře. Právě v souvislosti s tímto povědomím nabývá otázka po praktickém uplatnění studia Aristotela na naléhavosti a palčivosti. Získá student Aristotela nějaké schopnosti nebo vědomosti, jež z něj učiní atraktivní zboží pro zaměstnavatele, kteří potřebují obsadit lukrativní místa?

Představím několik odpovědí a jejich posouzením se dopracujeme výsledku. Martin Kočí předkládá v citovaném článku dvě odpovědi na první část otázky (jeho odpovědi se týkají obecně humanitního vzdělance, předpokládejme, že tím pádem platí i pro vzdělance v aristotelické filosofii). Humanitnímu vzdělání náleží jednak vyprávění a interpretace příběhů: „Ideálem humanitní vzdělanosti je orientace v příběhu vlastního života i světa, přičemž tento druh poznání nazýváme moudrostí.“ Speciálně filosofie má porozumět „příběhu lidského myšlení“ (v němž se určitě vypráví i o Aristotelovi). Tento úkol míří do oblasti, která se výše vyjevila jako vlastní doména filosofie v polemice mezi fyzikem a filosofy. Takové příběhy

mohou výrazně pomoci systematickým filosofům i jiným badatelům při zkoumání zcela obecné otázky – jak funguje teoretické vědění?“ (Špelda 2009, s. 100).

1 Tuto hodnotu přisuzuje studiu dějin nejstarší filosofie Marek Otisk (Otis. 2009, s. 92).

2 Müller 2009.

3 Kočí 2014.

jsou jistě věci pro jednotlivce i společenství důležitou, avšak teď zní otázka jinak: Je schopnost rozumět příběhu lidského myšlení oceňována a je výhodou při hledání zaměstnání? Tato otázka je z teoretického hlediska velmi složitá a vyžaduje zohlednění mnoha okolností (jak se příběhy uplatní ve firmách a jejich „filosofiích“, jak ve státní správě, jak se mají k teambuildingu atd.), proto ji ponechám bez odpovědi. (Avšak z praktického hlediska by bylo možno odpovědět poměrně snadno – stačilo by udělat evidenci specifických pracovních zařazení typu „generální vypravěč firmy“, „vedoucí oddělení kritiky příběhů“ atd.)

Je zde však ještě druhé určení potenciálního praktického dopadu humanitního vzdělání a vzdělání v dějinách filosofie. Kočí připisuje humanitním vzdělancům úkol kritizovat vládnoucí moc a hodnotovou orientaci společnosti (např. jednoznačné upřednostňování ekonomického prospěchu před morálními ohledy). To mj. předpokládá schopnost nepodlehnout převládající ideologii, schopnost nezávisle posoudit argumentaci a předkládaná stanoviska, jinak řečeno schopnost nezávislého kritického myšlení. Právě tuto schopnost může a má rozvíjet univerzitní výuka dějin filosofie, jak tvrdí Daniel Špelda.¹

Toto jsou významné a důležité úkoly pro humanitního intelektuála a studenta Aristotelových textů. Podle předchozího pojednání by tito lidé měli mít před sebou zářivou budoucnost a kariéru – ale už víme, že nemají. Jedno vysvětlení podává opět Kočí: „Z hlediska vládnoucí

moci je vždy důležitější, aby poznání mělo především ekonomický potenciál. Pomáhá-li snaze o demokratičtější a svobodnější svět, příliš důležité není.“ Mocenské struktury netouží po kritické reflexi a zřejmě platí i obecnější tvrzení (jedná se ovšem pouze o můj subjektivní pocit) – lidé ve své většině nestojí příliš o kritické promýšlení problémů, neboť by jim to komplikovalo pohodlné zaujetí jednoznačného, většinou také jednostranného stanoviska.

V tom případě se rýsuje následující shrnutí přínosu studia Aristotela (a Platóna a dalších) pro samotného studenta i společnost: Takové studium má skutečně jistý význam i pro naše aktuální pochopení vlastního života, příp. jeho zacílení (určení jeho smyslu). Podstatná odlišnost dávného antického myšlení nám umožňuje lépe si uvědomit specifika našeho vlastního myšlení a našich hodnot a životních cílů. Ve chvíli, kdy pro nás přestanou být samozřejmými a nezpochybnitelnými a kdy se nad nimi zamyslíme, můžeme také uvažovat o jejich vhodnosti, o jejich uzpůsobení, případně podat jejich kvalifikovanou kritiku. To by měl student Aristotela výborně zvládat, a proto by úkolem učitele antické filosofie měla být průprava studentů k takovému srovnávání.

Avšak je velkou otázkou, nakolik je takový přínos společností vyžadován a oceňován. Zdá se, že ne příliš, proto se musí student (i jeho učitel) smířit s faktem, že nebudou společností příliš oceňováni, a z tohoto hlediska studium Aristotela není užitečné pro pracovní uplatnění studenta. Přesto však student Aristotela i jeho učitel mohou (a snad by

1 Špelda 2009.

i měli, platí-li, že je užitečné přemýšlet o tom, co děláme) neustále svému okolí připomínat, že lze věci vnímat a hodnotit i jinak, než to samozřejmě a automaticky děláme, a obtěžovat okolí otázkami po ospravedlnění současného života. To nás ale úvaha dovedla k nečekanému závěru – ukazuje se totiž, že stále živou a nejsmysluplnější filosofickou tradicí je tradice sókratovská!

BIBLIOGRAFIE:

- Barrow, J. D. (2013). *Vesmír plný umění*. Brno: Jota.
- Blažek, P. (2009). „Staří filosofové jako společníci při hledání pravdy“ [online]. *Aithér* 1(1), s. 113-116. Dostupné z: <http://journal.aither.eu/data/hostedit2/userfiles/files/Aither1.pdf>
- Herold, V., Němec, V., Otisk, M., Dvořák, P., Špelda, D., Mráz, M., Hobza, P., Kurzová, H., Müller, I., Blažek, P. (2009). „Proč se dnes zabývat antickou a středověkou filosofií?“ [online]. *Aithér* 1(1), s. 77-116. Dostupné z: <http://journal.aither.eu/data/hostedit2/userfiles/files/Aither1.pdf>
- Chuchma, J. (2014). „Krauss: Vesmír smysl nemá, naše existence však ano“ [online]. *Lidovky.cz*. Dostupné z: [http://www.lidovky.cz/rozhovor-s-fyzikem-kraussem-odstartoval-debatu-o-zivote-a-jeho-smyslu-lms-/nazory.aspx?c=A140606_183020_ln_nazory_hm,\(publikováno 6. 6. 2014\)](http://www.lidovky.cz/rozhovor-s-fyzikem-kraussem-odstartoval-debatu-o-zivote-a-jeho-smyslu-lms-/nazory.aspx?c=A140606_183020_ln_nazory_hm,(publikováno 6. 6. 2014)).
- Kočí, M. (2014). „Má být poznání pouze užitečné a praktické?“ [online]. *Česká pozice*. Dostupné z: [http://ceskapozice.lidovky.cz/ma-byt-poznani-pouze-uzitecne-a-prakticke-fgj/tema.aspx?c=A140815_150528_pozice-tema_lube,\(publikováno 30. 8. 2014\)](http://ceskapozice.lidovky.cz/ma-byt-poznani-pouze-uzitecne-a-prakticke-fgj/tema.aspx?c=A140815_150528_pozice-tema_lube,(publikováno 30. 8. 2014)).
- Krauss, L. M. (2012). *A Universe from Nothing: Why There Is Something Rather than Nothing*. New York: Atria Books. [Česky Krauss, L. M. (2013). *Vesmír z ničeho*. Praha: Knižní klub].
- Krob, J. (2001). *Z dějin ontologie*. Brno: Masarykova univerzita.
- Mráz, M. (2009). „Dějiny starší filosofie jako klíč k pochopení pozdějšího filosofického vývoje“ [online]. *Aithér* 1(1), s. 101-103. Dostupné z: <http://journal.aither.eu/data/hostedit2/userfiles/files/Aither1.pdf>
- Müller, I. (2009). „Studium dějin filosofie jako hledání české a evropské identity“ [online]. *Aithér* 1(1), s. 109-113. Dostupné z: <http://journal.aither.eu/data/hostedit2/userfiles/files/Aither1.pdf>
- Otisk, M. (2009). „Dějiny starší filosofie jako klíč k pochopení pozdějšího filosofického vývoje“ [online]. *Aithér* 1(1), s. 89-92. Dostupné z: <http://journal.aither.eu/data/hostedit2/userfiles/files/Aither1.pdf>
- Sobotka, M. (2014). „Sobotka: Ateismus ve věku konzumu“ [online]. *Lidovky.cz*. Dostupné z: <http://www.lidovky.cz/ateismus-ve-veku-konzumu-0hb-/zpravy-clanky>.

aspx?c=A140606_200207_ln-zpravy-retezove_hm, (publikováno 6. 6. 2014).

Špelda, D. (2009). „Studium dějin filosofie jako cvičení v kritickém myšlení“ [online]. *Aithér* 1(1), s. 97-101. Dostupné z: <http://journal.aither.eu/data/hostedit2/userfiles/files/Aither1.pdf>

Vácha, J. (2014). „Vácha: Fyzik Krauss na tenkém ledě“ [online]. *Lidovky.cz*. Dostupné z: http://www.lidovky.cz/fyzik-krauss-na-tenkem-lede-dfj-/zpravy-clanky.aspx?c=A140606_194350_ln-zpravy-retezove_hm, (publikováno 6. 6. 2014).